

РЕТРОСПЕКТИВНІ ТА СУЧАСНІ УЯВЛЕННЯ ПРО ЗМІСТ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ КАПІТАЛІСТИЧНОГО РИНКУ

Вінницький національний технічний університет

Анотація

У статті проведено комплексне, інтегративне оцінювання ефективності універсальної моделі ринку за множиною її факторів та елементів. Функціонування та регуляції ринку слід розглядати як процес маніпулювання кількісними співвідношеннями за сукупністю елементів ринку і обмежень, що у сукупності дозволить звести управління ринком до логічної технічної операції, доцільність якої очікується у вигляді загального суспільного приросту ефекту від ринку.

Ключові слова: ринок, капіталізм, теорія, модель ринку.

Abstract

The article held a comprehensive, integrative evaluation of the effectiveness of the universal model of the market for many of its factors and elements. Operation and regulation of the market should be seen as a process of manipulation of quantitative ratios on aggregate elements of market and restrictions that collectively will minimize management market to logical technical operations, the feasibility of which is expected to be in the form of general public gain effect.

Keywords: market, capitalism, theory, model of market.

З огляду на загальну історію цивілізації, ідея ринку як наукова парадигма та її практичне втілення є відносно новим феноменом. Така концепція визначила розвиток переважної більшості країн світу у той чи інший період у новітній історії. Для Англії, США та деяких інших європейських країн вибір такого сценарію розвитку припав на XVII-XIX ст., і це відбувалося під впливом ідей класичної політекономії. Для більшості інших країн світу цей вибір було здійснено здебільшого у процесі національної ідентифікації (наприклад, країн Латинської Америки, Африки, Азії) у XIX-XX ст. Для країн пострадянського простору цей період мав місце після розпаду колишнього СРСР та формування низки національних економік на цьому терені починаючи із 90-х рр. XX ст.

Поширена сьогодні економічна система побудована на засадах ринку, і роль цього інституту у сучасному суспільстві важко переоцінити. Процес формування системи глобального та національних ринків відбувався історично впродовж останнього тисячоліття, водночас формувалися і уточнювалися ключові положення відповідної теорії. І теоретичні, і практичні уявлення про закони і сутність ринку змінювалися достатньо динамічно в силу об'єктивних причин, а вірність теоретичних ідей перевірялася за періодичністю та потужністю економічних криз у різний період. Так само в епоху формування постіндустріального суспільства питання вдосконалення ринкової основи економіки цивілізації тільки набуває нових аспектів своєї актуальності на фоні достатньо відчутної загрози тих самих криз. Підтвердженням цього є постійна увага до проблем ринку в ЄС, США та інших економічно розвинутих країнах світу. В свою чергу зазначені питання для країн, що будуть ринкову економіку (а такі складають більшість частину населення і території світу), стали без перебільшення доленосними. Неоднозначність питання полягає у тому, що, з одного боку, загальна теорія ринку оперує універсальними положеннями, а з іншого – все більшою мірою формується уявлення про коректність т.з. національних моделей ринку, які б враховувала особливості кожної країни. Наскільки виваженим є таке співіснування по суті альтернативних ідей – економічна теорія відповіді не надає.

Важливо також відзначити, що і у науковій літературі зберігаються певні спекулятивні акценти щодо сутності категорії ринку, його моделі та ефективності, коли під цим розуміються занадто широкий спектр елементів економічних аспектів і робиться спроба надати питанню політичне забарвлення. Зазначені процеси є актуальним для сучасної України, де перспективи ринкових реформ достатньо активно критикуються. Тому наукове обґрунтування можливості вирішення згаданих проблем становить як загально теоретичний, так і практичний інтерес.

Питання ідентифікації та моделювання ринку можна віднести до найбільш популярних в економічній літературі впродовж останніх щонайменше 400 років. При цьому інтерес до зазначеної теми різко зріс із середини ХХ ст. по мірі формування усталених поглядів про необхідність регулювання ринку. З величезної кількості наукових праць з питань опису ринку як інституціонального та функціонального явища слід чітко визначити основні роботи, які обумовили принципові положення загальної теорії ринку. Як засвідчили результати досліджень, переважна більшість відомих робіт представляють собою скоріше варіанти аргументацій (чи сукупності контраргументів) на користь того чи іншого вихідного концепту. Також проблематичним уявляється формування вітчизняного аналогу ринкової теорії.

Істориками економічної науки акцентовано увагу [1] на ознаках теорії меркантилізму як першої окремої системи поглядів на сутність та роль ринку. Вважаємо, що, навіть за умови відсутності достатньо систематизованих науково праць, теорія меркантилізму може бути визнаною як базова з огляду на широке втілення її принципів у практику практично всіх країн у період ХІ-ХVІІ ст.

Відповідно в якості фундаментальних робіт з питань теорії ринку в індустріальну епоху необхідно розглядати насамперед праці А. Сміта [2], де було визначено роль та принципи існування суспільства з ринковою економікою. В теоретичному контексті розгляду питання формування базової теорії «вільного ринку» принциповими вважаємо також роботи Ж.-Б. Сея [3], де знайшло місце формулювання т.з. «закону ринків». Надалі теорія економічного лібералізму класичної політекономії набула трансформації у 30-х рр. ХХ ст. під впливом робіт Д.Робінсон [4], Е.Чемберліна [5], Д.Кейнса [6]. Саме на основі досліджень зазначених вчених, як відомо, було сформульовано т.з. «сучасні доктрини державного регулювання економіки» [1]. Такі доктрини у другій половині ХХ ст. зазнали логічного корегування у теоріях неокейнсіанства та неолібералізму [7]. Окремим етапом формування альтернативної економічної теорії, у т.ч. теорії ринку, на рубежі ХІХ-ХХ ст. та у першій чверті ХХ ст. стали роботи Т. Веблена, Д. Коммонса, У. Мітчела [1, 8], що визначило формування інституціоналізму.

На нашу думку, зроблений вище перелік робіт принципово відбиває ретроспективний і гносеологічний процес формування переліку варіативних методологічних позицій в рамках змістовного поля загальної теорії ринку. Ці позиції мали різне змістовне наповнення, у т.ч. окремий рівень альтернативності поглядів. Загалом саме на основі цих робіт, а також теорій, які вони представляли свого часу, і може аналізуватися проблемне поле питань зазначеної теорії із визначенням - умовно кажучи – найкращого (найбільш адекватного реаліям самого ринку та можливості його регулювання) варіанту. Саме це залишається, одним із найменш висвітлених питань економічної науки.

Під «ринком» розуміємо систему обміну товарами та послугами, існуючу в даний момент у конкретному суспільстві. Вважаємо це визначення достатньою універсальним і характерним для розуміння зазначеного інституту на всіх етапах розвитку цивілізації. Натомість принциповим є насамперед питання гносеології категорії «ринок», по-перше з точки зору ретроспективи процесу, а з іншого – виділення ключових характеристик категорії, що були привнесені в різні періоди економічної історії з позицій суспільних очікувань від ринку, а також розуміння законів його функціонування.

Нами запропоновано принципову методологічну схему еволюції основних теорій ринку та відповідних моделей. Відповідно такі було запропоновано розглядати як теорії трьох порядків. До I – базового – рівня теорій (своєрідних *метатеорій*) були віднесені меркантилістська, інституціональна та теорія «вільного ринку» класичної політекономії. Термін «базовість» було застосовано з огляду на те, що такі наукові підходи стали: по-перше, ретроспективно вихідними, а по-друге, визначили основні варіації теоретичних поглядів, на основі яких здійснювалася дискусія у подальшому. До II рівня теорій були віднесені теорії недосконалої конкуренції Д. Робінсон, монополістичної конкуренції Е. Чемберліна, а також концепція стимулювання сукупного попиту Д.Кейнса. Відповідно до теорій III рівня було віднесено теорії ринку неокейнсіанства та неолібералізму. Позиція авторів полягала у тому, що за зазначеним алгоритмом загальну теорію ринку слід розглядати як сукупність принципів положень метатеорій, теорій II та III рівнів за умови *логічної інтерпретації та взаємозгодженості* їхніх принципів положень.

Так, безумовно визначальне значення має аналізування змісту теорій метарівня. Як відомо, в економічній історії меркантилізм став першою ринковою теорією загальної комерціалізації господарського життя за масштабної участі державних структур. Ця парадигма будувалася на

визнанні визначальної ролі золота та коштовностей, політики протекціонізму та забезпечення активного торгівельного балансу, торгівельного капіталу та ін. Значення цієї теорії полягає: по-перше, у здійсненні глобального експерименту побудови відповідної моделі ринку, а, по-друге, у визначенні універсальних критеріїв та одночасно підстав для подальших дискусій щодо раціональності економічної ідеології за критеріями державного регулювання, грошово-фінансової політики, ролі окремих галузей народного господарства у створенні багатства і т.д. Так чи інакше, а сучасна будь-яка економічна політика державного (національного) рівня передбачає використання елементів меркантилістської теорії, або ж ігнорування таких чи пошук гібридних форм втілення згаданих елементів.

Слід особливо підкреслити, що в історичному контексті постулати класичної політекономії було проголошено свого часу як безкомпромісна альтернатива меркантилістським ідеям. Тобто, за всіма означеними моментами ідеологія економічного лібералізму класичної політекономії передбачала свободу ринків (вільну конкуренцію, торгівлю, ціноутворення та невтручання держави в економіку), визнання провідної ролі матеріальних сфер народного господарства та категорії витрат у законах ціноутворення, зведення ролі грошей до кількісних функцій (відповідно до «кількісної» теорії грошей). У згаданій роботі А. Сміта [2] було визначено роль та принципи існування суспільства з ринковою економікою як найбільш вигідного сценарію розвитку, тоді як у працях Ж.-Б.Сея [3] було сформульовано т.з. «закон ринків» або тези про здатність ринків до саморегульованості і самовідновлення у разі відсутності зовнішніх регуляцій. При цьому такі регуляції апріорі визнавалися дестабілізуючими і негативними.

Приблизно через століття після робіт класиків політекономії - у 30-х рр. ХХ ст. - теорія «вільного ринку» зазнала суттєвого і - за рядом моментів - принципового корегування. В науковій літературі це традиційно пов'язують із Великою депресією 1929-1933 рр. [1]. Сам факт кризи засвідчив про неможливість за постулатами класичної економіки передбачити цієї кризи, надати якоесь повне пояснення її причин, а також обґрунтувати шляхи виходу із неї. Як вже відзначалося, корегування теорії вільного ринку у цей час було здійснено у роботах Д.Робінсон [4], Е.Чемберліна [5] і - дещо пізніше - Д. Кейнса [6]. Слід особливо зазначити, що сутність корегування за вказаними джерелами істотно різниться між собою, що потребує окремого детального пояснення.

Так, Д.Кейнс довів неадекватність «закону ринку» в інтерпретації Ж.Б.Сея щодо можливості самовідновлюватися через т.з. «психологічний закон», а саме - зростання частки непродуктивних накопичень частини грошової маси та вилучення останньої із грошового обігу. Свого часу такий обіг було визначено Ж.-Б.Сеєм як визначальна умова задоволення потреб бізнесу у грошовій масі з одного боку, а також формування достатніх можливостей щодо суспільного попиту - з іншого як запорука усунення економічних криз. Проте у реальності, на думку Д. Кейнса, відбувається порушення балансу між попитом і пропозицією внаслідок порушення обігу грошової маси. Відповідно Д. Кейнсом було запропоновано концепцію стимулювання попиту шляхом державного втручання у грошовий обіг через зростання зарплат, вплив у цей спосіб на кредитні відсотки, стимулювання інвестиційного процесу та зайнятості і т.ін.

Натомість Д.Робінсон і Е.Чемберліном було поставлено під сумнів один з визначальних постулатів ідеології економічного лібералізму - наявність т.з. «вільної» конкуренції як такої. Натомість даними вченими було акцентовано у вагу на тому, що у реальному світі існує недосконалий (за [4]) та «монополістичний» (за [5]) тип конкуренції.

З огляду на відносно незначне поширення ідей зазначених вчених до останнього часу в Україні, слід звернути особливу увагу на характеристиках цих категорій, навіть з метою популяризації відповідної методології.

Так, вільна (ідеальна) конкуренція передбачає наявність рівних умов для всіх агентів ринку, а також присутність повної інформативної бази про ринок для всіх його учасників. Обоє умов насправді не існує і не може бути апріорі. Так, за Е. Чемберліном, будь-який суб'єкт ринку має якісь особливості, відмінності, які за певних обставин потенційно можуть трансформуватися у більші чи менші конкурентні переваги. Саме це визначення таких унікальних у кожному разі особливостей було вкладено у термін «монополістична конкуренція». Наявність таких монополістичних ознак обумовлює як основний поведінковий мотив для будь-якого суб'єкту ринку розвинути та захистити такі монополістичні переваги, що визначає чи не самий потужний вектор розвитку універсального ринку. Вважаємо, що тлумачення терміну «монополізм» (монополістична перевага, конкуренція і т.п.) та переважне розуміння монополізму та монопольного становища у більшості джерел сучасної

літератури, у т.ч. вітчизняній, призвело в економічній науці до невиправданого дуалізму та підміни понять. Щонайменше, це потребує уточнення як використовується в даному разі термін «монополізм». Проте найбільш негативним є, на нашу думку, те, у подальшому все, що пов'язане із даним терміном набуло – принаймні у вітчизняній літературі – лише одного розуміння, яке реалізовано переважно у визначенні шкідливої ролі монополізму як такого (що і так ніким під сумнів не ставилося і не ставиться) та значення антимонопольних політики та законодавства. Натомість тлумачення Е. Чемберліна залишається фактично поза рамками теорії і практики регулювання ринку, а також опису універсальних його складових і механізмів функціонування у вигляді ідеї про те, що вся економічна система є сукупністю суб'єктів з явно ідентифікованими монополістичними відмінностями, а також про те, що регуляції повинні – як обов'язкова умова - будуватися з огляду на наявність таких ознак.

З іншого боку – за Д. Робінсон - у реальному конкурентному середовищі завжди існує ефект узгодженості тією чи іншою мірою дій конкурентів (на цьому власне і ґрунтується сутність терміну «недосконалість»), чого за вільної конкуренції бути не може. Більше того, вільна конкуренція є невідгідною для суспільства, адже у тривалому періоді призводить до банкрутства переважної більшості учасників ринку, неможливості модернізації бізнесу, масового скорочення робочих місць та закономірно призводить до монополії. Парадоксом економічної ринкової теорії є те, що усунення загрози монополії на ринку потребує саме недосконалого типу конкуренції, і, навпроти, ліквідації навіть теоретичних умов для створення вільної конкуренції. Заключним висновком обох теорій стало твердження про те, що конкуренція, будучи навіть недосконалою, має практично невичерпний потенціал для розвитку всієї соціально-економічної системи, але при цьому є вразливим і обмеженим феноменом, який потребує *захисту*. Будь-яке принципове державне регулювання повинно будуватися в ідеологічному полі мети досягнення виправданого рівня такого захисту.

Звертаємо увагу на тому, що обидві вище згадані теорії – Д. Робінсон і Е. Чемберліна - доцільно розглядати як єдиний концепт – теорію (-і) недосконалої конкуренції, що і має місце у частині іноземних джерел. Таким чином, недосконалість реального конкурентного середовища передбачає монополістичний його характер і, більше того, обумовлене саме останнім. Натомість вважаємо, що за змістом логіки пізнання ринку та його законів теорії Д.Кейнса і недосконалої конкуренції представляють собою принципово різні наукові підходи, і це було підтверджено у наступному на практиці.

Так, на основі вчення Д. Кейнса у 50-70-х рр. ХХ ст. було сформульовано неокейнсіанство, яке слід розглядати як окремий, видозмінений варіант теорії ринку. Так, якщо головним критерієм регулювання ринку Д. Кейнс вважав показники зайнятості (т.з. «вага Кейнса» між інфляцією та безробіттям), то неокейнсіанство розглядало зазначене через призму забезпечення прийнятних темпів економічного зростання. Зрозуміло, що така різниця у критеріях оптимальності та доцільності регуляцій обумовлює принципово різні позиції щодо ролі та змісту державної економічної політики. Як відомо, теорію неокейнсіанства було активно використано в економічній політиці ряду західноєвропейських країн та США у цей час.

Натомість трансформацію теорії недосконалої конкуренції у другій половині ХХ ст. правомірно розглядати через історію формування та розвитку теорії неолібералізму. Остання, як відомо, бере свій початок з кінця 30-х рр. ХХ ст. (т.з. «колоквіум Ліппмана») [1].

З 60-х рр. ХХ ст. ідея неолібералізму була реалізована у ряді наукових течій даної теорії: монетарній, фрайбузькій (ордоліберальній), англійській, французькій та ін. школах. Наслідуваність зазначеної теорії до теорій недосконалої конкуренції вбачаємо у тому, що неолібералізм саме обґрунтовував необхідність та межі регуляцій через критерій захисту та розвитку конкуренції. Основні положення неолібералізму також, як і неокейнсіанство, були реалізовані у практичній політиці урядів ряду західних країн (ФРН, США, Англія та ін.) в період 50-90-х рр. ХХ ст.

Окреме місце у ряду теорій ринку займає теорія інституціоналізму. Як відомо, основи цієї теорії було закладено у роботах представників американського інституціоналізму. Тим не менше, детальне вивчення зазначених робіт надає підстави для висновку про явну неоднозначність даних поглядів щодо можливості висвітлення сутності ринку. Так, у роботах Т.Веблена [8] яскраво прослідковується негативна оцінка ринкової економіки США зразка початку ХХ ст. Подібна критика негативної ролі бізнесу виглядає логічною і емоційно привабливою, проте пропозиції цього вченого щодо передачі влади фахівцям-інженерам ні у ті часи, ні сьогодні серйозною альтернативою суспільного розвитку не розглядалася і навряд чи може сприйматися зараз. У відомих працях Д.Коммонса [9] викладено

розгляд категорії ринкової економіки через сукупність правових аспектів, у т.ч. можливості регуляцій та усунення наявних дисфункцій ринку, проте юридичні передумови державного регулювання не стосувалися розгляду моделі ринку як такої. Роботи У. Мітчелла [10] представляли собою одну з перших спроб побудувати економетричну модель ринку за сукупністю узгоджених логічно соціально-економічних показників, які відбивають характеристики тих чи інших інституційних норм як складових універсального ринку; проте і у цьому разі це скоріше одна із позицій опису технічних, результативних характеристик ринку, а не функціональних факторів та законів. Саме тому наша особиста позиція полягає у тому, що використання інтелектуального апарату інституціональної теорії для побудови репрезентативної моделі ринку є найбільш проблематичним серед інших варіацій теорій ринку. Цю теорію (а, точніше, парадигму, тобто систему окремих поглядів) доцільно розглядати як окрему методологію аналізування, яка теоретично не суперечить будь-якій принципові теорії ринку і відповідно може бути використаною такими.

Вибір якоїсь теорії із множини альтернатив представляється фундаментальним етапом реалізації методологічної позиції у реальне життя. Процес у цьому разі виходить за межі схоластичної дискусії, перетворюючись у реальну економічну політику з усіма її можливими наслідками. Історія цивілізації переповнена прикладами того, як така політика ставала поштовхом до розвитку або ж призводила до занепаду. Так, у літературі детально описаний ефект т.з. хлібних законів у часи Д. Рікардо [1]. Впродовж відносно невеликого періоду становлення ринкових відносин в Україні вже можна стверджувати про такі вдалі ефекти як формування ринкових механізмів розвитку ринку олієжированої продукції, сої, зерна; натомість зворотними прикладами є історія практично повного занепаду таких галузей як льонарство, хмелярство, виробництво цукрових буряків, цілі галузі тваринництва та ін. Звідси вибір адекватної теорії ринку слід розглядати як вибір, де помилка повинна виключатися, а досвід не може ігноруватися. Саме тому ще раз наголошуємо на тому, що за кожною теорією і моделлю ринку, які було розглянуто вище, постає логіка побудови якогось типу регулятивної політики. Аналізування таких типів дозволяє виділити 2 різновиди регуляцій:

1) орієнтовані на якісь технічні параметри ринку (наприклад, монетарні – за теорією меркантилізму та неолібералізму, показники зайнятості – за Д. Кейнсом, темпи економічного зростання – за неокейнсіанством);

2) орієнтовані на показники конкурентного середовища (за теоріями «вільного ринку» та недосконалої конкуренції).

Різниця між зазначеними різновидами представляється ключовим моментом дискусії. Їх принципово відрізняє ідеологія регуляцій насамперед щодо критеріїв досконалості ринку та відповідних показників.

Вважаємо, що регуляція може бути дієвою як стратегія розвитку лише при наявності зрозумілої ідеології, прийнятної для агентів ринку. При цьому, чим ширше коло агентів, які поділяють дану ідеологію, тим більше шансів у таких регуляціях бути схваленими суспільством. В ідеалі така ідеологія повинна мати підтримку всіх груп агентів, і саме це є єдиним критерієм коректності регулятивної політики.

Так, критерій зайнятості (кейнсіанська модель) відбиває інтереси соціально орієнтованої частини суспільства, для якої зменшення безробіття є однозначно важливішим аніж будь-які інші економічні показники. При цьому така політика входить у пряме протиріччя із інтересами бізнесу, який налаштований передусім на ринкову ефективність у вигляді прибутковості. Адже вся політика кейнсіанства передбачала досягнення зайнятості за рахунок інфляції.

Монетарні параметри ринку неоліберальної моделі (стабільність грошової системи) відбиває інтереси бізнесу та фінансових інститутів (банківського, торговельного капіталу в першу чергу), проте здійснення жорсткої грошової політики «дорогих грошей» при цьому, як правило, супроводжується ефектом зростання безробіття; таким чином дана політика завжди матиме дуже численну групу опонентів.

Регуляція за неокейнсіанською моделлю, на нашу думку, взагалі не відбиває інтересів великих груп агентів ринку, а є скоріше своєрідною системою моніторингу національної економіки та експериментів із варіативністю низки показників у ряді якихось дій уряду.

Слід прийняти за аксіому, що теорія «вільного ринку» класичної політекономії сьогодні повинна сприйматися скоріше як легенда економічної науки, як теорія, яка свого часу змінила логіку історії цивілізації. Найбільш вірним і логічним інтерпретацією ідеології економічного лібералізму є, як вважаємо, теорія недосконалої конкуренції. Саме її використання надає адекватне розуміння

принципової суті реального конкурентного середовища із найбільш можливим збереженням політекономічних ідей капіталізму. Головним аргументом при цьому є те, що критерій захисту конкурентного середовища як детермінантна мета регуляції об'єктивно відбиває інтереси всіх груп агентів ринку. Іншими словами, у цьому зацікавлені всі. Саме тому цю теорію слід розглядати як по суті єдину вірну концепцію соціально-економічного розвитку для всіх груп країн.

Між тим досвід практичного втілення основних доктрин ринку свідчить, що теорія недосконалої конкуренції у достатньо повному вигляді такої реалізації фактично не мала. Таким чином, для економічної науки характерним є парадокс, коли найбільш змістовна щодо дійсного відображення законів ринку теорія – теорія недосконалої конкуренції – мала найменшу історію практичного впровадження.

Дискусію про вибір вірної теорії ринку можна спроектувати на реалії вітчизняного ринкового середовища. Історія пострадянської України свідчить про 2 основні етапи становлення ринкових відносин: 1) з 1991 р. до середини 90-х рр. ХХ ст., коли в країні здійснювалась неокейнсіанська тип стимулювання вітчизняного виробництва шляхом активної емісії грошової маси; 2) після 1995 р. (введення повноцінної національної грошової одиниці), коли втілювалися принципи жорсткої монетарної політики, побудованої за критерієм стабільності фінансово-грошової системи. На наш погляд, результативність обох типів політики була доволі сумнівною, що є окремою темою обговорення і виходить за межі даної статті.

Розглянемо основні можливі варіанти регуляції даного ринку.

I. *Коли за критерій регулювання береться динаміка виробництва*, і саме з цим пов'язується одночасне вирішення проблеми безробіття (типова кейнсіанська і неокейнсіанська моделі). У цьому разі повинні здійснюватися державні програми підтримки галузі. Відповідно бюджетні витрати повинні надходити у різний спосіб до товаровиробника. Проте, проблема полягає у наявності яскраво вираженого ефекту перевиробництва, неможливості збувати додаткові обсяги продукції, низькій прибутковості, рентабельності, якості продукції. Інвестиційній привабливості. На цьому негативному фоні збільшення обсягів виробництва нічого не змінює.

II. *Коли за основу беруться монетарні показники* – наприклад, рентабельність галузі (неоліберальна модель). У цьому разі для галузі повинні створюватися протекціоністські заходи штучного досягнення прийнятного рівня рентабельності (наприклад, 15-25%). Це означатиме на практиці бюджетування виробників у вигляді цільових дотацій, що принципово нічим не відрізняється від попереднього випадку.

Обидва варіанти втілювалися впродовж десятиліть у вигляді різноманітних програм підтримки вітчизняного тваринництва без істотного успіху і супроводжувалися згортанням виробництва по суті із збереженням або навіть посиленням всіх інших дисфункцій. Очевидно, що такі сценарії є скоріше реакцією на прояви, а не саму «хворобу».

III. *Коли причина негараздів вбачається у недосконалому конкурентному середовищі* (за теорією недосконалої конкуренції). Регуляція такого типу передбачає зміну інституційних основ існуючого конкурентного середовища, наявних економічних конфліктів між основними групами агентів даного ринку. Цей варіант, очевидно, є мінімально витратним, але саме основне – спрямований на вирішення підґрунтя дисфункцій, а не зміну технічних параметрів ринку.

Водночас слід зазначити, що для вітчизняної економічної науки питання об'єктивної ідентифікації дисфункцій ринку – визначення сукупності критеріїв і показників таких дисфункцій, методичного обґрунтування оцінювання ступеня останніх, моделювання та прогнозування змін конкурентного середовища під впливом зовнішніх регулятивних впливів – не має належного наукового висвітлення, що визначає перспективи подальших досліджень.

Таким чином, сучасне тлумачення ринку так чи інакше методологічно ґрунтується на положеннях (переважно дискусійних), сформульованих історично у відповідних теоріях, течіях, наукових школах (див. табл. 1). В кожному разі мала місце особлива позиція на тлумачення сутності ринку та фактори, що його визначають; в кожному разі акцент було зроблено на особливі причинно-наслідкові зв'язки ринку як системи. Ще раз наголошуючи на відсутності завершеної і достовірної сучасної теорії ринку, тлумачення останнього не може ігнорувати зазначені погляди не залежно від точки зору аналітика-практика, який на державній посаді намагається сприяти створенню ринку, який би найбільшою мірою відповідав запитам суспільства.

Загалом зазначені підходи дозволяють виділити такі складові – тези, положення, фактори - теорії ринку: регуляції, грошова система, концепт економічного лібералізму (доцільність невтручання

держави в економіку, вільні: торгівля, ціноутворення та конкуренція), конкурентне середовище, баланс між попитом і пропозицією, характер розподілу доданої вартості та доходів/вигоди учасників ринку, неекономічні фактори (національні, психоетичні та ін.), зайнятість (темпи економічного зростання). На змістовному полі вказаних факторів і можливо здійснити опис моделі універсального ринку.

При цьому найбільш дискусійними залишаються наступні моменти: 1) сутність державного регулювання (його доцільність, межі, форми і т.д.); 2) що розуміти під станом досконалого/недосконалого конкурентного середовища; 3) роль грошей (кількісна чи монетарна інтерпретація); 4) справедливість ринкового обміну; 5) межі економічної свободи та ін. І саме основне – якою є модель функціонування ринку та які і якими повинні його характеристики, що були б визнані як суспільно прийнятні (очевидно, саме останнє складає суть термінів «ефективний» чи «досконалий» ринок).

Для відповіді на ці питання пропонуємо математичний вираз моделі ринку – т.з. «формулу ринку» (авторський термін). Початковою тезою формули є констатація визначальної ролі 2 факторів ринку: попиту і пропозиції/

Тлумачення і пропозиції, і попиту потребують особливої деталізації. Так, відношення пропозиції до попиту відображає сутність ринку: попит є умовно об'єктивним, тоді як пропозиція – орієнтується на рівень попиту. Баланс між попитом і пропозицією матиме місце при значенням близьких до 1,0 в.од., тобто бізнес (пропозиція) забезпечує попит (суспільство) необхідними благами за кількістю, якістю, асортиментом та номенклатурою. В економічному сенсі формули мова йде на орієнтування пропозиції на платоспроможний попит, звідси такий повинен закономірно формуватися в даній економічній системі. Значні відхилення від 1,0 свідчать про економічну кризу (дефіциту чи перевиробництва) з усіма наслідками зазначеного. Коефіцієнт співвідношення 1,0 формується на основі грошових оцінок потреб і пропозиції, звідси – універсальне тлумачення розміру (вартості) будь-якого ринку.

В свою чергу, відзначено позицію можливості т.з. «оптимального» значення попиту, яке залежить, з одного боку, від потенційних (умовно кажучи – біологічних чи об'єктивних) потреб суспільства, а, з іншого, за вже згаданого платоспроможного попиту. Економічна система побудована таким чином, що об'єктивний попит завжди перевищуватиме платоспроможний. Ідеальним (оптимальним) стан попиту може вважатися за позиції максимального наближення платоспроможного попиту до об'єктивного; перевищення цього значення описано абсурдом «ефекту Веблена», що можливо лише для дуже обмеженої частини соціуму. Звідси задача системи – не збільшити ринок як такий, а звести його технічні характеристики до оптимального значення за співвідношення 1,0 між попитом і пропозицією за умови максимального забезпечення попиту.

Таке просте на перший погляд співвідношення має істотні доповнення за рахунок імплементації до формули факторів, які мають функціональний – прямий та/і опосередкований, підсилюючий чи обмежуючий вплив, що може бути виражений математично як коефіцієнт (від 0,0 до 1,0) стосовно результуючого показника функціональної залежності стану ринку від державного регулювання, стану конкурентного середовища, інфраструктури ринку, грошової системи. Оптимальний стан вказаних факторів ринку математично відображає ступінь сприяння досягненню співвідношення між попитом і пропозицією близьким до 1,0 (досягнення балансу ринку).

Моделювання попиту і пропозиції є по суті єдиною задачею в силу взаємозалежності залучених величин. Натомість якісь обмеження можуть бути згрупованими стосовно попиту і пропозиції окремо.

Так, прогнозування попиту, як вважаємо, є менш складною задачею. Об'єктивний попит може бути представлений сукупністю необхідних благ в розумних межах; складність моделювання при цьому полягає у формуванні прийняттого платоспроможного попиту в цілому та стосовно кожного індивідууму, що в першу чергу залежить від досконалості фінансово-грошової системи.

Технічно більш складною задачею представляється моделювання пропозиції. Звідси запропонована формула ринку передбачає наступне: система (бізнес) повинна тяжіти до найбільшої результативності, найменших витрат, а також утримання соціально прийняттого рівня доходів найбільш чисельної частини суспільства у вигляді заробітної плати. Маніпуляції значень в рамках вказаних обмежень у кожному конкретному випадку буде мати індивідуальний сценарій. Проте логіка функціонування системи є достатньо типовою.

Інтерпретація запропонованого математичного апарату для управління репрезентативним

ринком дозволяє визначити множину критеріїв і показників для опису стану останнього (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристики універсального ринку

Групи критеріїв	Критерії	Показники	Індикативна роль показника
Економічність ринку	Розмір ринку Економічна ефективність ринку.	Вартість (оцінка попиту, пропозиції) в грошових одиницях/фізичних величинах. Розмір доданої вартості. Норма прибутковості. Рентабельність бізнесу (виробництва) Витрати виробництва. Відповідність фінансово-грошової системи та інфраструктури ринку.	Максимізація попиту до значень об'єктивного та оптимізація пропозиції за мети балансу значень близько 1,0 Відповідність до логіки функціонування будь-якої економічної системи.
Соціальність ринку	Рівень соціально-економічної сегрегації основних груп агентів – учасників ринкових відносин Соціальна ефективність ринку.	Розрив між об'єктивним і платоспроможним попитом. Рівень заробітної плати. Кількість робочих місць. Мотивованість до підприємництва, праці, співпраці, корпоративізації системи відносин і т.ін.	Забезпечення прийнятних соціальних стандартів. Забезпечення мотивації всіх учасників ринку.
Регулятивність ринку	Рівень лібералізації ринку. Стан конкурентного середовища. Ступінь втручання у ринок.	Ступінь обмеження ринку (бар'єрів входження на ринок). Захист конкуренції. Рівень протекціонізму. Рівень корупції, Ступінь ідентифікації та обмеження опортуністичної поведінки учасників ринкових відносин. Адекватність системи моніторингу ринку (збір інформації, коректність її аналізування та прийняття рішень у сфері регуляцій). Ступінь політичної/кланової залежності уряду.	Функціональна роль фактору регуляцій на соціально-економічні показники системи ринку

Джерело: складено автором

У такому огляді сукупності теорій ринку постає питання оцінювання їхньої прикладної цінності. Якщо є підстави стверджувати про вищу результативність якоїсь теорії, то, очевидно, це буде підставою визнати більш високий рівень її адекватності стосовно реальних ринкових процесів та принципової можливості управляти ними. У цьому разі слід особливо відзначити, що неможливо ні спростувати якісь із перелічених теорій, ні визнати абсолютну їхню перевагу. Всі згадані теорії (окрім інституціональної) були проголошені як ідеологічна основа для побудова політики державного регулювання у різні часи, у різних країнах. Досвід свідчить, що практично всі основні теорії ринку за їхньої реалізації мали успіхи та призводили до дисфункціонального стану і погіршення соціально-економічних показників. Це нахвилює на думку про те, що: або втілення теорій було недостатньо вдалим, або ж цивілізація і досі не створила вірної теорії ринку. В свою чергу переконані, що лише теорія «вільного ринку» стала, як вважаємо, предтечею для формування сучасних концептів ринку. При цьому створення нового варіанту теорії ринку, адаптованої до умов ХХІ ст., повинно будуватися на перегляді змістовного потенціалу теорії недосконалої конкуренції, і це є виключно актуальним для ринків транзитивних економік. При цьому головним питанням є визначення бажаних для суспільства параметрів недосконалої конкуренції, а також які соціальні та економічні витрати необхідні для досягнення та захисту таких параметрів, що і визначає перспективи подальших досліджень.

Оцінювання ефективності моделі ринку потребує комплексного, інтегративного оцінювання за множиною факторів та елементів, що складають дану модель. Постіндустріальне тлумачення ефективності моделі ринку передбачає максимізацію вигоди для всіх учасників ринку, низки соціально-економічних показників (кількості робочих місць) прибутковості, мак задоволення потреб. Можна очікувати, що маніпулювання кількісними співвідношеннями за сукупністю наведених формул і обмежень значень дозволить звести управління ринком до логічної технічної операції, доцільність якої очікується у вигляді загального суспільного приросту ефекту від ринку.

Вважаємо те, що управління ринком – здійснення цільового впливу на цій інститут – є водночас простою і виключно складною операцією. Складність обумовлена перш за все необхідністю дотримання обмежень і цілей управління (впливу), що унеможливує залучення інших мотивів – політичних, особистісних, кон'юнктурних, корупційних і т.ін. Відповідно менеджери ринку повинні

належати до еліти управлінців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ядгаров Я. С. История экономических учений / Я. С. Ядгаров. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 230 с.
2. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Соцэкгиз, 1962. – 684 с.
3. Сэй Ж.-Б. Трактат по политической экономии / Жан-Батист Сэй. – М.: Дело, 2000. – 540 с.
4. Робинсон Дж. Экономическая теория несовершенной конкуренции / Дж. Робинсон. – М: Юрайт, 1986. – 450 с.
5. Чемберлин Э. Теория монополистической конкуренции: реориентация теории стоимости./ Э.Чемберлин. – М: Юрайт, 1996. - 650 с.
6. Кейнс Д. Трактат про грошову реформу. Загальна теорія зайнятості, відсотку та грошей / Дж. Мейнард Кейнс. – К.: Либідь, 1999. – 190 с.
7. Хайек Ф. Индивидуализм и экономический порядок / Фридрих Хайек. – Челябинск: Социум, 2011. – 394 с.
8. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. – М. : Прогресс, 1984. – 367 с.
9. Commons J. R. *Economics of Collective Action* / J. R. Commons. – *New York : Macmillan, 1950.* – 420 p.
10. Митчелл У. Экономические циклы: Проблема и ее постановка / У. Митчелл. – М.: Наука, 1930. – С. 109.

Мороз Олег Васильович – д.е.н., професор, завідувач кафедри менеджменту, маркетингу та економіки Вінницького національного технічного університету, м. Вінниця, e-mail: ovmorozz@ukr.net

Oleg V. Moroz, d. e., Professor, head of Department of management, marketing and economy of Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, e-mail: ovmorozz@ukr.net